

Wouter Beekers

DE BETOVERINGEN VAN HET NEDERLANDSE MAOÏSME

Vanaf het einde van de jaren zestig raakten honderden jongeren in Nederland volledig in de ban van het gedachtegoed van de Chinese leider Mao Zedong. Ze vormden verschillende bewegingen die allen gekenmerkt werden door een extremistisch karakter. Dat historisch feit kan slechts begrepen worden in de context van 'de jaren zestig'. Maar als we alléén deze context als verklaring aandragen gaan we volledig voorbij aan het uitzonderlijke karakter van het Nederlandse maoïsme.

Inleiding

'Maar help mij,' zo smeekt interviewer Andries Knevel in het radioprogramma *De Ochtenden* van 19 juli 2004 voormalig maoïst Paul Rosenmöller: 'Help mij begrijpen waarom aardige en hoog opgeleide jongeren op zo'n manier met het communisme bezig gaan en daarbij regimes verdedigen die de meest verschrikkelijke misdaden hebben begaan. Help mij dat alsjeblieft begrijpen!' Rosenmöller reageert, zoals hij al vaker heeft gedaan, door het bestaan van de maoïstische bewegingen te verklaren vanuit de cultuur van de jaren zestig en zeventig: 'Het ging niet om de vraag of je links was, maar hoe links je was'.

Ook in de meeste literatuur over extreem-linkse stromingen als het maoïsme staat hun verbondenheid met de cultuur van de jaren zestig en zeventig centraal. Een voorbeeld daarvan is het onlangs verschenen werk *Tien rode jaren* van Antoine Verbij, waarin met nadruk gewezen wordt op de linkse, progressieve consensus in het Nederland van de jaren zeventig. Het linkse radicalisme was daarbij slechts 'de dieprode teint in het rode spectrum van de jaren zeventig' (2005: 12), aldus Verbij.

Maar terecht stuit deze verklaring, die de nadruk legt op de vanzelfsprekendheid van het linkse radicalisme, op weerstand (Bouwman 2004; Voerman 2005). De meerderheid van de Nederlands bevolking was helemaal niet zo progressief, zo blijkt bijvoorbeeld uit haar stemgedrag. Maar belangrijker nog is dat het linkse radicalisme in belangrijke opzichten verschilde van de cultuur van de jaren zestig en zeventig. Dan denk ik aan de allesomvattende claim die de extreem-linkse bewegingen, zoals de maoïstische beweging, op haar

leden legden. Zowel ideologisch als fysiek was de ruimte van de leden uiterst beperkt en daarin contrasteerde het maoïsme met de ‘vrijheid’ en ‘blijheid’ van de jaren zestig. Het opmerkelijke karakter van het maoïsme vraagt om een aanvullende verklaring, overigens net als aanverwante stromingen dat doen – denk aan de Communistische Partij van Nederland.

In dit artikel probeer ik het karakter van maoïstische bewegingen te begrijpen door ze te vergelijken met godsdienstige sekten. Dat idee is geboren uit vergelijkingen die voormalige maoïsten zelf maakten met dergelijke sekten. Vanuit die vergelijking probeer ik de motieven van maoïsten en de interne dynamiek van hun bewegingen te beschrijven en te analyseren.

Zelf heb ik twintig (voormalige) maoïsten gesproken. Bij het benaderen van personen heb ik geprobeerd een bestand te krijgen met een zo groot mogelijke verscheidenheid in tijd, plaats, organisatie en houding tegenover het verleden (van ‘spijtoptant’ tot volhardend marxist). Daarnaast heb ik geput uit interviews die gehouden zijn in het kader van een aantal journalistieke studies naar maoïstische organisaties.¹

Bij het zoeken naar sociologische modellen bleek dat sekten nog nauwelijks buiten de traditionele godsdienstsociologie zijn benaderd. Sinds het werk van Max Weber en Ernst Troeltsch is de sekte in een ideaaltypische benadering tegenover kerk, denominatie en cultus geplaatst, waarmee naar verschillende religieuze bewegingen in de traditionele zin van het woord verwezen wordt (bv. Wallis 1975; McGuire 1992; Dekker en Stoffels 2001). Daarom zijn de gehanteerde begrippen, modellen en theorieën soms moeilijk toepasbaar bij de studie van een seculiere sekte. Op die problematiek wil ik in het slot van dit artikel kort ingaan.

Mao in de polder

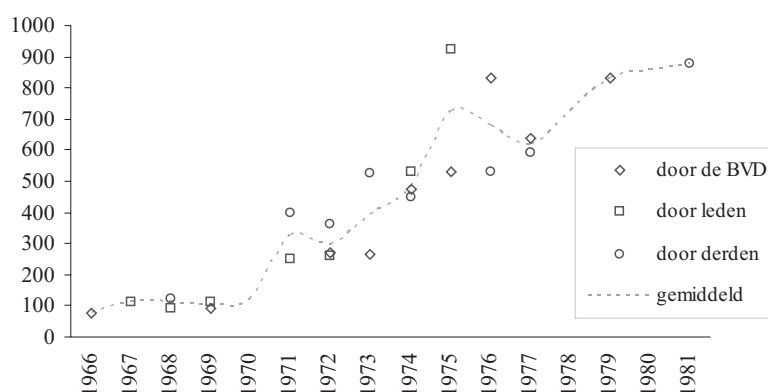
De geschiedenis van de maoïstische bewegingen in Nederland begon bij de escalerende spanningen tussen de Sovjetunie en de Volksrepubliek China aan het begin van de jaren zestig. Centraal in dat conflict stond de houding die de twee grootmachten innamen tegenover het kapitalistische Westen: de compromisloosheid van Mao Zedong tegenover de ontspanningspolitiek van Nikita Chroesjtsjov. De Communistische Partij van Nederland (CPN), van oudsher sterk op de Sovjetunie georiënteerd, vreesde een schisma in de communistische wereld en verzweeg de meningsverschillen zo lang mogelijk. Maar voor enkele tientallen CPN-leden had de Sovjetunie als centrum van de wereldrevolutie afgedaan en moest het kompas van de CPN afgestemd worden op Beijing. In allerlei brochures en blaadjes lieten zij zich steeds kritischer uit over de partijlijn. Het duurde niet lang voordat het partijbestuur deze ‘scheurmakers’ uit de communistische gelederen verwijderde. En met deze royementen begon de geschiedenis van een nieuwe communistische beweging in Nederland.

Aanvankelijk groepeerde de nieuwe beweging zich rond twee lijnen: de Rotterdamse, rond handelsagent Nico Schrevel en pijpfitter Daan Monjé met het blad *De Rode Tribune*; en de Amsterdamse, onder leiding van typograaf Chris Bisschot met zijn tijdschrift *De Rode Vlag*. Hoewel de term ‘maoïst’ al snel in zwang raakte, volhardden de maoïsten in het gebruik van het begrip ‘marxistisch-leninistisch’, in de overtuiging dat zij het waren die voortbouwden op de communistische traditie van Marx en Lenin.

Na hun afsplitsing bleven de maoïstische groepen in de eerste jaren een soort kleine nabootsingen van de CPN. Zij slaagden er niet in om hun politieke meningsverschillen en persoonlijke rivaliteit te overwinnen en wisten nauwelijks gestalte te geven aan Mao’s ideeën. Want hoewel Mao zijn ideologie nadrukkelijk binnen het kader van het marxisme-leninisme plaatste, had zijn leer iets eigens. Mao plaatste meer dan zijn Russische kameraden de nadruk op de noodzakelijkheid van een continue strijd, waarbij streven naar zuiverheid en verbinding maken met het volk, of de massa, centraal stonden.

Een zichtbare uitwerking van Mao’s gedachtegoed kwam in Nederland pas echt op gang toen de maoïsten, naar voorbeeld van de Culturele Revolutie in China, de verbinding met de jongeren zochten. In 1966 verzocht Bisschot zijn jonge kameraad Willem Oskam de ‘Rode Jeugd’ op te richten. Ook Schrevel en Monjé richtten afzonderlijke jongeren- en studentenorganisaties op. Zowel de Amsterdammers als de Rotterdammers hadden succes, want gezamenlijk wisten de maoïsten hun aanhang in de eerste helft van de jaren zeventig uit te breiden van honderd tot ongeveer duizend leden (zie figuur 1).

FIGUUR 1 Geschatte totaal van het aantal leden van de maoïstische organisaties (per 1 januari van het jaar)²

De ledenaanwas betekende een totale ommekeer voor de samenstelling van de maoïstische groepen, die tot dan toe vooral bestonden uit volwassen arbeiders (zie figuur 2).

FIGUUR 2 Leeftijd van de maoïsten naar jaar van lidmaatschap (steekproef van 62)

	Jaar van lidmaatschap						Totaal
	1964-1965	1966-1967	1968-1969	1970-1971	1972-1973	1974-1975	
1925-1934	8	1	1	0	0	0	10
1935-1944	1	2	2	0	0	1	6
1945-1954	0	3	5	17	7	2	42
1955-1964	0	0	0	1	0	2	4
Totaal	9	6	8	18	7	5	62

Na dit keerpunt ontwikkelde het maoïsme zich in de loop van de jaren zeventig langs drie lijnen. Genoemd is al de Rode Jeugd. Haar aanhang bevond zich voornamelijk onder laag opgeleide jongeren uit industriesteden als Eindhoven. De organisatie streefde een revolutie na door de Nederlandse samenleving te laten wennen aan chaos en geweld en liet zich, naast de gewelddadige politieke theorie van de Chinese Minister van Defensie Lin Biao, inspireren door de Duitse Rote Armee Fraktion en de Italiaanse Rode Brigades. Vanaf 1970 eiste de Rode Jeugd verschillende aanslagen op, gericht op gebouwen of publieke figuren. In de loop van de jaren zeventig werden verschillende leden gearresteerd en veroordeeld, meestal voor illegaal wapenbezit. De Binnenlandse Veiligheidsdienst probeerde geweldspogingen te fnuiken door de organisatie volledig te infiltreren. In maart 1974 werd de druk te groot. Oskam verklaarde in het tijdschrift van de Rode Jeugd dat de organisatie weigerde om nog langer als 'proefkonijn voor een opkomend fascisme te dienen' en zichzelf ophief. Ook haar opvolgers, de Rode Hulp en het Rood Verzetsfront, waarin sommige leden zich zouden organiseren, slaagden er niet in om in hun gewapend verzet te volharden (zie Dekkers en Dijkman 1988).

Schrevel en Monjé slaagden er ondertussen in hun aanhang vanuit Rotterdam uit te breiden en doopten hun groep in 1970 tot de Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland marxistisch-leninistisch (KEN). Niet lang daarna legden havenarbeiders de Rotterdamse haven plat en kreeg de KEN landelijke bekendheid vanwege haar rol in de staking. Monjé drong aan om de KEN meer op praktische acties te richten, en raakte daarbij in conflict met Schrevel, die blijvende studie van de praktijk noodzakelijk achtte. Het gevolg was een scheuring en teleurgesteld verliet een groot deel van de maoïsten van het eerste uur, waaronder Schrevel, de KEN.

De Tilburgse student Kees de Boer nam de leiding van de KEN op zich en de organisatie ging zich volkomen richten op studenten, met redelijk succes. Na een mislukte deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen in 1977, keerde de KEN naar binnen. Geïnspireerd door psychoanalist Wilhelm Reich besloot het Centraal Comité dat burgerlijke ideeën en gedragspatronen allereerst binnen de KEN zelf bestreden moesten worden. In wooncommunes werden alle vormen van relaties tussen individuen bestreden, ondermeer door (verplichte)

vrije seks. De aanhang verminderde echter in rap tempo en de communes eindigden roemloos in onthullende artikelen van ex-leden in de landelijke weekbladen en beschuldigingen van kindermisbruik (zie Toorneman 2000).

Maar het merendeel van de KEN volgde in 1971 niet Schrevel maar Daan Monjé. Deze groep richtte in 1972 de Socialistische (toen nog Socialistiese) Partij op, die vooral aanhang won onder studenten uit van oudsher katholieke streken, zoals Nijmegen. Tegenover de 'boekenwijsheid' van de KEN stelden de SP'ers: 'Waarheid is datgene wat de vooruitgang dient.' Veel SP'ers gaven hun studie op om zich volledig dienstbaar te maken aan de partij. Zij zochten contact met 'het volk' als arbeider in de fabriek en zetten zich 's avonds in voor hun 'massaorganisaties', zoals de Bond voor Huurders en Woningzoekenden. Overigens werd een universitaire scholing na de oprichting van juridische en medische steunpunten in volksbuurten al snel weer op waarde geschat. De kadaverdiscipline en 'massalijn' brachten de partij meer succes dan haar maoïstische zusterorganisaties.

'Vooruitgang' werd binnen de SP van meet af aan hoger gewaardeerd dan ideologische zuiverheid. Hoewel de SP China als voorbeeld zag, probeerde ze vanaf haar oprichting enige afstand te bewaren, met de sprekende verklaring dat Mao niet in de Bond voor Huurders en Woningzoekenden had gezeten. Rond 1975 nam de SP definitief afscheid van haar nadrukkelijke gerichtheid op China. De partij bevond zich in een transformatieproces dat tot op de dag van vandaag lijkt voor te duren. Na de dood van Monjé in 1986, verdween de marxistische ideologie en in het beginselprogramma *Heel de mens* uit 1999 werd socialisme slechts omschreven als 'menselijke waardigheid, de gelijkwaardigheid en de solidariteit tussen mensen' (Voerman 2004).

Het verhaal tot nu toe is nog beperkt tot de hoofdstromingen van het Nederlands maoïsme. Behalve de SP, die wel leden verloor maar geen nieuwe organisaties naast zich zag ontstaan, kregen de verschillende groepen te maken met een veelvoud aan afsplitsingen. Binnen de KEN lokte de dominante positie van studenten als Kees de Boer het vertrek uit van de Kommunisten Kring Rijnmond marxistisch-leninistisch en de Kommunisten Kring Breda marxistisch-leninistisch. Als gevolg van de verlegging van de koers rond 1977 scheurde de KEN opnieuw en ontstond de nog steeds bestaande Groep Marxisten-Leninisten.

Nadat de Rode Jeugd in Amsterdam steeds zelfstandiger werd, werd daar de Bond van Nederlandse Marxisten-Leninisten opgericht, waartoe een deel van de Rode Jeugd, onder de noemer de Rode Jeugd marxistisch-leninistisch, weer terugkeerde. Overigens ging deze Amsterdamse groep uiteindelijk samen met verschillende Rotterdamse groepen tot de Kommunistische Arbeidersorganisatie marxistisch-leninistisch (KAO). De sterke gerichtheid op China leidde in deze KAO in 1980 tot de laatste scheuring, waarbij de Arbeiderspartij van Nederland (opbouworganisatie) ontstond. Maar tegen die tijd paste het totaal aan maoïsten, de SP'ers niet meer meegerekend, al in een klein café.

Overigens is daarbij de Marxistisch-Leninistische Partij Nederland, opgericht in 1969, buiten beschouwing gelaten, omdat inmiddels duidelijk is geworden dat zij geen initiatief was van maoïsten. De partij was een dekmantel voor de BVD, die poogde inzage te krijgen in de Chinese pogingen de Nederlandse jongeren te beïnvloeden (zie daarvoor Hoekstra 2005).

De dynamiek van een rode sekte

Paradoxaal genoeg komen we met deze versplintering tot de overeenkomsten van de maoïstische organisaties. De verdeeldheid kwam voort uit een absolute waarheidsclaim. Zo'n absolute claim op de waarheid wordt door de socioloog Bryan Wilson gezien als één van de kenmerkende eigenschappen van een sekte. In zijn definitie is de claim op de waarheid verbonden met een zelfbeeld van uitverkorenheid en een gevoel van exclusiviteit (Wilson 1967: 23-24).

Er is een tweede eigenschap waarin de maoïstische organisaties overeenkomsten vertonen, zowel met elkaar als met andere sekten. Dat is de volledige overgave en offerbereidheid die van de leden werd geëist (vgl. Wallis 1975: 7). Ieder vrij uurtje werd opgeofferd aan actievoeren of colportereren, pamfletten drukken en vergaderen. Toekomstperspectieven (SP), sociaal leven en seksualiteit (KEN) en soms zelfs lichamelijk welzijn (Rode Jeugd) werden in dienst gesteld van een hoger doel.

Wilson heeft uitvoerig beschreven hoe sekten een claim op hun leden leggen. De kracht van die claim ligt in een groepsdynamiek, waarin de keuze voor het lidmaatschap steeds weer wordt bevestigd door vijandigheid tegenover de buitenwereld en een sterk gemeenschapsgevoel. Binnen de gemeenschap is een sterk streven naar persoonlijke perfectie aanwezig. Continu moet een individu bewijzen het lidmaatschap waardig te zijn, op straffe van roeyement. Het hechte gemeenschapsleven en het isolationisme maken het wereldbeeld van de maoïsten onaantastbaar. Men spreekt slechts met mensen die dezelfde ideeën zijn toegedaan. En aan geluiden van buitenaf wordt slechts aandacht gegeven als deze overeenkomen met de eigen interpretatie van de werkelijkheid (Wilson 1967: 23-24; vgl. Simmons 1965: 252-255). Hoewel de situatie tussen de maoïstische bewegingen onderling aanzienlijk kon verschillen, en vooral de situatie in de SP bekend is, treffen we deze groepsdynamiek in meer of mindere mate bij alle organisaties aan.

Ieder lid van een maoïstische beweging wist waaraan hij of zij zich gebonden had. De organisaties waren volkomen helder over wat nieuwe leden te wachten stond. Dat gold ook voor de SP. In een brochure, 'Onze Partij' (1974), stelde ze naar aanleiding van haar doelstelling: 'Voor de partijleden betekent dit veel en hard werken.' Een lid van de SP in Oss herinnert de communicatie over deze voorwaarde van het lidmaatschap: 'Als je er bij wou, zeiden we: "Dit zijn de regels die we samen gemaakt hebben." Als je mee wou doen moest je

drie of vier avonden in de week opdraven. Dat wist je van tevoren' (Slager 2001: 164). En dat maakte dat mensen de keuze om lid te worden als een grote beslissing konden ervaren, zoals een vroegere sp'er uit Nijmegen:

'Daar heb ik nog een grote strijd met mezelf over gevoerd. Ik begreep wel dat er strenge regels nodig waren om iets te kunnen bereiken, maar vond het moeilijk dat die regels ook op mij van toepassing zouden zijn. Vooral als zelfs werd besloten in welke kroeg je mocht zitten en in welke niet.'

De drempel tot het lidmaatschap lag vaak niet alleen gevoelsmatig hoog. Iemand werd niet vanzelf (volwaardig) lid. Vaak ging er een periode van lidmaatschap aan een zusterorganisatie aan vooraf, bijvoorbeeld aan een studenten- of jongerenorganisatie. In andere gevallen bestond er een kandidaat-lidmaatschap, als voorproef van wat komen ging. Lid werd men meestal pas door bewezen kennis van het marxisme-leninisme. Geleverde prestaties konden bij de toelating sterk meewegen. Zo waren er die hun sporen al verdiend hadden in actiecomités voordat zij lid werden. In sommige gevallen kon men alleen lid worden door voordracht van één of meer andere leden.

Eenmaal gebonden aan het lidmaatschap, dreven de leden elkaar tot wat sp-leider Jan Marijnissen (zelf lid vanaf 1970) heeft omschreven met de term 'functionele discipline' (Slager 2001: 117). sp'ers bliezen elkaar moed in met kreten als 'vrijheid is inzicht in de noodzakelijkheid' en 'wat moet dat moet en daarom is het goed'. Een voormalig sp-lid, werkzaam in Den Haag en Oss in de jaren zeventig, vertelt dat het in de sp niet gebruikelijk was om een vrije avond voor jezelf te reserveren: 'Dat werd in het openbaar ter discussie gesteld.' Van het sp-kantoor in Oss is bekend dat er een weekrooster hing waarop de leden moesten aankruisen wanneer zij beschikbaar waren.

Dergelijke systemen van controle om leden tot grote prestaties te brengen waren niet uitzonderlijk. Zo maakten sp'ers in Nijmegen elke maand de 'verkoper van de maand' bekend. De geestelijke en lichamelijke vermoeidheid van de leden was in sommige gevallen zo heftig dat zij samen besloten om hun werkdrift te beteugelen. Een afdelingscomité in Oss stelde de partijleden daarom verplicht om per twee weken één avond vrij te nemen (Slager 2001: 155). Ook een lid van het Rood Verzetsfront, pas opgericht in 1978, herinnert zich de ondergeschiktheid van het persoonlijke leven:

'Wij dachten zo theoretisch, zo rationeel. Kijk, je kunt wel Marx of Mao of Lenin hebben gelezen. Of, wanneer Jürgen Ponto van de Dresdner Bank overhoop wordt geschoten, de RAF-teksten. Allemaal prima, de aktie past prima in je strategie, maar niemand begrijpt er meer wat van. Door dat soort dingen wordt er over je heen gewalst. Als je een guerrilla wilt vormen, is het belangrijk dat je een strategie hebt. Maar het is nog belangrijker dat je mensen hebt. Want zij gaan de guerrilla in, geven een stuk van hun leven – misschien zelfs hun hele

leven. Dan heb je te maken met emoties, en die werden binnen het Rood Verzetsfront sterk onderschat. Als bijvoorbeeld iemand zei: “Ik ben verliefd” en de ander antwoordde daarop: “Dat gevoel heb ik al in geen jaren meer gehad”, nou, dan ben je verkeerd bezig, zit je goed fout’ (Arian en Van der Wal 1985).

Ook de dreiging van vernedering en uitstoting dwongen extreme offers af. Een eigenzinnige houding of tegenvallende prestaties kon resulteren in kleineringen tijdens vergaderingen. Zelfkritiek werd dat eufemistisch genoemd. Een KEN- en later SP-lid in de jaren zeventig in Leiden herinnert zich dat de leidinggevende figuren daar leden echt konden schofferen:

‘Regelmatig werden er mensen gekapitteld. Dan werd je publiek te kakken gezet. Dat was vooral het geval wanneer mensen zich op seksueel gebied losbandig hadden gedragen. Ik ben zelf een keer gedwongen tot zelfkritiek nadat ik een scheet gelaten had, terwijl we aan het colporteren waren met bewoners uit de Schilderswijk. Dat vond ik echt belachelijk. Maar alles wat je er tegen in bracht werd als kleinburgerlijk afgeschilderd. Je dreigde haast een paria te worden.’

Het gevaar een paria te worden was niet ondenkbaar. Royementen waren niet uitzonderlijk. Het beëindigen van een lidmaatschap, door een royement of uit eigen keuze, was een ingrijpende aangelegenheid. Het betekende verstoting uit de groep. Een SP-lid uit Oss dat in 1984 zijn lidmaatschap opzei, herinnert zich dit moment nog goed: ‘We waren in een klap bijna iedereen kwijt. Niet dat we verketterd werden, maar we werden wel genegeerd’ (Slager 2001: 140). Zelfs hechte vriendschappen werden op deze wijze verbroken. Meestal was dit voor zowel de ‘volhouders’ als de ‘afhakkers’ een vanzelfsprekende zaak. In een enkel geval werd ieder contact door het leiderschap expliciet verboden. Hoe dan ook was de impact van een breuk met de beweging enorm. Dat bevestigde een KEN-lid uit Rotterdam dat in 1980 na bijna vijftien jaar zijn lidmaatschap opzegde: ‘Een dag later zat ik in de tram en verbaasde me erover dat de wereld nog bestond. Dat de werkelijkheid gewoon doordraaide.’

De dreiging van opgelegde zelfkritiek en uitstoting bewaakte de wereldbeschouwing van de maoïsten. Wie de marxistisch-leninistische leer in twijfel trok was een liberaal en moest zijn eigen motieven maar eens onder de loep nemen. Meestal werd deze leer uiteengezet door de politieke leiders binnen de beweging. Als andere leden de ‘scholing’ verzorgden werd soms op de theoretische zuiverheid toegezien. Een oud SP-lid uit Nijmegen vertelt dat hij scholingen mocht verzorgen, maar daarin werd gestuurd door het plaatselijk leiderschap.

‘Aan scholing had ik eigenlijk een grondige hekel. Als ik aan de beurt was kreeg ik vaak de opdracht te leren uit *Bestrijdt het liberalisme*. De hint was wel

duidelijk. Ik werd gezien als een te vrije jongen in de groep. Maar dat begreep ik wel. Het was de tijd van vertrouwen is goed, maar controle is beter.’

Op soortgelijke wijze werd met kritiek van buiten afgerekend. Die kritiek had vaak betrekking op misdaden van Stalin, Mao en later Pol Pot in Cambodja. Dergelijke kritiek was bekend onder de maoïsten, al wordt soms wel eens anders beweerd. Maar kritische geluiden werden verdacht en ongeloofwaardig gemaakt. Zo reageerde het orgaan *Rode Jeugd* in oktober 1966 op berichten uit de Nederlandse pers over misstanden in China: ‘Deze pers bestaat toch voor het grootste deel uit “communistenvreters” en dus zijn het zeker China-vreters.’ Kees de Boer, voorzitter van de KEN, schreef in de *Rode Tribune* over de misstanden in Cambodja: ‘Ongetwijfeld heeft deze revolutie slachtoffers geverg, maar al die verhalen over volkerenmoord, moeten gezien worden in het licht van de gebruikelijke hysterische hetze tegen iedere revolutie.’ Verontwaardigde reacties van buitenstaanders deden de afstandelijkheid en afkeer van de maoïsten jegens hen juist toenemen (vgl. Wallis 1975: 86-89).

Daarmee raken we aan het ‘wij en zij’ gevoel dat het denken van de maoïsten beheerste. Maoïsten hadden het beeld tot een exclusieve groep te behoren. De grenzen tussen de organisaties onderling, en vooral tussen de maoïstische organisaties en de CPN, werd ideologisch streng bewaakt. Tekenend voor het zelfbeeld van de maoïsten is dat zij hun eigen organisatie altijd aan het eind van een rechte lijn in de geschiedenis plaatsen. Een politieke breuk betekende in dat zelfbeeld niet het ontstaan van twee nieuwe politieke lijnen, maar het voortgaan op de juiste lijn van de één en de afvalligheid van de ander. Met die historische traditie werd al een begin gemaakt bij de faillietverklaring van de CPN in de jaren zestig, bijvoorbeeld in het maoïstische geschrift *Voor eenheid in de communistische beweging*.

De maoïsten overtroffen iedere tegenstander in het zwart maken van elkaar. Zo schertste de gewelddadige Rode Jeugd in haar blad in 1972 met de slappe houding KEN’ers en SP’ers: ‘Wie is bang voor de schichtige pamflettenplakker, de ijverige muurkladderaar, de colporteur die met jehova-achtige verbetenheid de ondergang van het systeem predikt?’ De SP’ers hoonden de ‘boekenwijsheid’ van de KEN. Binnen de KEN werd fnuikend gedaan over het vulgaire populisme en opportunisme van de SP. En de terreur van de Rode Jeugd werd als contraproductieve baldadigheid gezien.

Maar de vijandige houding van de maoïsten betrof toch in de eerste plaats de gevestigde instituties, met name de ‘staat’. Deze aversie was zeker bij de Rode Jeugd zichtbaar. Maar ook de andere maoïstische groepen spraken van ‘staatsrepressie’. Die repressie ging verder dan repressieve tolerantie. Er gingen geruchten dat de maoïsten, als ‘vijfde colonne’ van de Russen, opgesloten zouden worden in kampen, indien een oorlog met de Sovjetunie of een revolutie uit zou breken. Dergelijke geruchten werden aangewakkerd door ontdekte infiltratiepogingen van de BVD, zoals in 1970. Toen werd ontdekt dat Peter

Moens, die in de hoogste bestuurskringen van de KEN doorgedrongen, was te bereiken op een nummer op het hoofdkantoor van de Rotterdamse politie (Meeus 1999).

Maoïsten waren bevreesd voor represailles van staatswege. Daarom werd met informatie over leden vaak voorzichtig omgesprongen. In sommige kringen bestond de afspraak in het openbaar niet te praten over politieke aangelegenheden. Je wist immers nooit wie er meeluisterde. Een enkeling verscheen alleen met bivakmuts op demonstraties en publieke bijeenkomsten (Van Ree 1991: 43). Soms gingen de voorzorgsmaatregelen verder. Binnen de KEN waren er mensen die hun dienstplicht aangrepen om gevechtservaring op te doen om zich zo voor te bereiden op het moment dat de onderdrukking aan zou breken. Enkele afdelingen van de SP organiseerden zelfs conditietrainingen of karatelessen (Van Zomeren 1988: 261).

Het meest ingrijpende gevolg van het denken in 'wij' en 'zij' was waarschijnlijk de manier waarop met 'burgerlijke contacten' werd omgegaan. Veelvuldige contacten met familie en vrienden werden als verdacht gezien, soms zelfs schadelijk, en toch op zijn minst nutteloos voor de goede zaak. Er zijn gevallen bekend waarbij deze houding resulteerde in een totale breuk met familie en vrienden. Vriendschappelijke relaties dienden het maoïstische doel niet en werden daaraan ondergeschikt gemaakt. Deze redenering werd soms zelfs doorgetrokken tot de verhoudingen van de leden onderling, zo herinnert zich een vroegere SP'er uit Den Haag:

'Ik herinner me nog discussies over de vraag of leden met een bestuursfunctie met hun vriend of vriendin mochten spreken over de vergaderingen. En dan ging het over relaties tussen leden onderling. Relaties met mensen buiten de partij, ja, die gaven helemaal problemen.'

De volledige overgave van de maoïsten was geen irrationele daad, maar kon steeds weer verantwoord worden. Jezelf ondergeschikt maken aan een doel dat buiten jezelf lag, was de kern van de loyaliteit. Twijfels dienden de verwezenlijking van een communistische maatschappij niet. En via die redenering werden de maoïstische groepen tot wat socioloog Lewis Coser ooit 'gulzige instituties' heeft genoemd. Alles wat buiten de eigen beweging lag werd als concurrerend gezien en daarom werden de maoïsten, in lichaam en geest, volledig opgeslokt door hun organisaties (Coser 1978: 7-11 en 22-23). Lenin zei het ooit zo:

'Wij hebben ons volgens een in vrijheid genomen besluit verenigd en wel om tegen de vijanden te strijden en niet om in het naburig moeras te geraken, welks bewoners ons van het begin af berispten, omdat wij ons tot een bijzondere groep verenigden en de weg van de strijd in plaats van de verzoening kozen' (Lenin 1970: 14).

Een bekeringsgeschiedenis

De vraag blijft staan waarom honderden jonge mannen en vrouwen zich aansloten bij de maoïstische beweging en zich schikten naar deze groepsdynamiek. Welke mensen waren het die deze grote keuze maakten, en hoe kwamen ze daartoe? En op welke manier hing deze keuze samen met de ontwikkelingen en cultuur van de jaren zestig? Ik probeer een antwoord te vinden door een rode draad te trekken door de vele persoonlijke verhalen die ieder uniek zijn maar tegelijkertijd verschillende raakvlakken vertonen.

De motivatie voor het lidmaatschap is deels te begrijpen als een bewuste en rationele keuze. De inzet voor de maoïstische beweging was gericht op een bepaald onrecht (vgl. Klandermans 1997, 16-21 en 38-40). Maar in de 'bekeringsgeschiedenissen' speelt ook de sociale context een grote rol. Om daar enigszins vat op te krijgen maak ik gebruik van het model van John Lofland, die onderzoek deed naar een religieuze sekte in Amerika en daarbij overeenkomsten in de motieven van individuen analyseerde. Lofland zoekt de ontvankelijkheid van een individu voor de aansluiting bij een bepaalde sekte bij een gevoel van onvrede. Deze onvrede wordt langdurig gevoeld, levert spanning op en brengt een individu tot het zoeken naar een oplossing (in het model van Lofland binnen 'religieus perspectief'). In zijn zoektocht vindt het individu verschillende potentiële antwoorden op zijn onvrede, maar zij voldoen niet. Op het moment dat het individu het gevoel heeft dat alle alternatieven hebben afgedaan komt hij de sekte tegen. Het individu wenst zich aan te sluiten bij de sekte en wenst hechte relaties aan te gaan met haar leden. Voorwaarde voor dit laatste is dat het sociale netwerk van het individu zo zwak is dat zij geen belemmering vormt, of dat het individu bereid is zijn sociale netwerk op te geven en bestaande relaties te verbreken (Lofland 1966: 34-60; vgl. Van der Lans 1981).

Wanneer de voormalige maoïsten terugblikken op de achtergrond van hun lidmaatschap is onrecht inderdaad een kernbegrip dat steeds terugkeert. De mensen die ik gesproken heb spraken over de Nederlandse cultuur als rechtvaardig, maar wezen ook op een blinde vlek. Die blinde vlek had volgens hen betrekking op een egoïstisch buitenlands beleid van Nederland, en op de kapitalistische wereld in het algemeen. Zonder uitzondering noemen zij daarbij Vietnam, waar de Verenigde Staten de wereld trachtte te verdedigen tegen het oprukkende communisme in een bloedige oorlog tegen de inheemse guerrillero's.

Erik van Ree, die in 1973 lid werd van de Amsterdamse afdeling van de KEN, beschreef later welke invloed 'Vietnam' op hem heeft gehad:

'Onuitwisbaar zitten nog altijd in mijn hoofd de beelden van B-52's gegrift die in alle rust een schijnbaar eindeloos aantal netjes horizontaal vallende bommen uitwerpen, die je zo keurig naar beneden zag zeilen, en ver daaronder dan die plofjes. De televisiebeelden van Amerikaanse soldaten die door dor-

pen slenteren en tussen het pakken en aansteken van hun sigaret een hut in brand schieten. Van mijn twaalfde tot mijn achttiende jaar zag ik deze beelden bijna dagelijks. Ze maakten door hun aanhoudendheid en heftigheid een diepe indruk die door geen andere wereldgebeurtenis geëvenaard werd. [...] De oorlog heeft mij in een oorlogsstemming gebracht' (1991: 45-47).

In hun verontwaardiging stuitten deze jongeren op een 'koninkrijk van begrensdheid en traditie' (Martin 1981). Zij ervoeren dat wat de mensen wel en niet moesten denken in de jaren zestig volledig bepaald was door decennia van armoede en angst voor totalitaire systemen. De generatie voor hen was getekend door economische crisis en oorlog. Het was een generatie die zich kenmerkte door 'tevredenheid, gezagsgetrouwheid en arbeidzaamheid' (Righart 1995: 74). De Verenigde Staten, als 'bevrijders' en wakers van de democratie en vrijheid, leken voor hen onkwetsbaar.

Dat de generatie van na 1945 wel kritiek op de Verenigde Staten kon hebben hing in hoge mate samen met het feit dat zij niet getekend was door de Tweede Wereldoorlog en het langzaam wegebben van de spanning tussen de vs en de Sovjetunie (Righart 1995: 266). Dergelijke verschillen tussen de generatie van voor en na 1945 legde tevens de basis voor het proces dat als ontzuiling is geduid. De Nederlandse samenleving was een kleine eeuw lang verdeeld geweest door hechte, op levensbeschouwing gebaseerde gemeenschappen. Aan die situatie kwam vrij abrupt een einde. Sociale netwerken vielen uit elkaar en traditionele wereldbeschouwingen werden als achterhaald beschouwd. Vooral binnen de katholieke zuil verliep deze ontwikkeling stormachtig (Righart 1995: 60).

Voor veel jongeren had het 'religieus perspectief' afgedaan. Dit gegeven stempelde de aard van hun zoeken naar nieuwe antwoorden. Een deel van hen vond een antwoord in een begrip als 'repressieve tolerantie' van Herbert Marcuse. Jonge journalisten en docenten aan het hbo of de universiteit baanden hierin de weg voor veel jongeren. Historici spreken achteraf van een 'linkse consensus' onder deze nieuwe generatie opinievormers (Van den Broek 2002: 126).

Repressieve tolerantie werd een kernbegrip voor de jongeren die zich later zouden aansluiten bij een maoïstische beweging. Zij waren van mening dat veel Nederlanders onwetend en onkundig waren én werden gehouden door de gevestigde orde. Burgerlijkheid werd een zwaar beladen begrip, zo kan worden begrepen uit een richtlijn die de Groep Geroyeerde KEN-leden (later de Groep Marxisten-Leninisten) in de jaren zeventig gaf voor zelfkritiek: 'Iedere kameraad ondergaat voortdurend de verraderlijke invloed van de bourgeoisie. De kameraden van de voormalige G.G.K zijn allen afkomstig uit de kleinburgerij en behoren tot de studerende of werkende intelligentsia. Deze positie leidt spontaan tot een burgerlijke ideologie.'

Beknellende tradities en grenzen moesten worden opengebroken. Een kleine maar geruchtmakende groep jongeren probeerde dit te bereiken met

ludieke acties, waarbij ‘progressiviteit’ een kernbegrip werd. Actief gingen zij participeren in de jongeren- en studentenbewegingen: zij verschenen met een kaboutermuts op school en bezochten bijeenkomsten van Provo; ze namen deel aan de studentenacties, gericht op democratisering van de universiteit; ze werden lid van gematigde socialistische, of pacifistische jongerenorganisatie, zoals de Socialistische Jeugd (SJ); of ze speelden een actieve rol in werkgroepen, meestal gericht op bepaalde derdewereldlanden, zoals Vietnam (zie figuur 3).

Deze protestgroeperingen koesterden vaak hoge verwachtingen van de resultaten die op deze manier in Nederland geboekt konden worden. Velen sympathiseerden met het communistisch gedachtegoed, waarbij de Culturele Revolutie in China vanaf 1966 en de demonstraties in Parijs van 1968 een grote rol speelden. In beide historische gebeurtenissen speelden jongeren een belangrijke rol. Dat sprak tot de verbeelding. Het mag dus niet onbegrijpelijk heten dat de Rotterdamse havenstaking van 1970, waar enkele jonge KEN-leden zich profileerden, op velen van hen een grote indruk maakte. Een SP'er uit Oss, lid vanaf de jaren zeventig, herinnert zich die tijd: ‘De studentenopstanden waren net geweest, in Latijns-Amerika kwamen ze in opstand en onze contacten met de gewone mensen versterkten het idee dat we heel snel resultaten konden boeken, dat we de wereld konden hervormen. Niet zomaar een beetje bijspijkeren, maar radicaal hervormen.’ (Slager 2001: 72-73).

FIGUUR 3 Organisaties waarin de latere maoïsten actief waren, voorafgaand hun lidmaatschap van een maoïstische organisatie, naar jaar van lidmaatschap (steekproef van 37)

	Jaar van lidmaatschap							Totaal
	1964- 1965	1966- 1967	1968- 1969	1970- 1971	1972- 1973	1974- 1975	on- bekend	
CPN	11	1		1			3	16
Provo- of kabouterbeweging		2		1	1			4
Gematigde linkse organisaties (SJ, e.d.)		2	2		1			5
Studentenbeweging			1	1	1		3	6
Overig (verschillende werkgroepen)				2	1		3	6
Totaal	11	5	3	5	4	0	9	37

Maar de speelse protestacties liepen uit op een dood spoor. Volgens James Kennedy was de ‘culturele revolutie’, die de jongeren hadden willen ontketenen, al snel geaccepteerd en geïncorporeerd:

‘De autoriteiten hadden geleerd om te glimlachen en vonden zo het evenwicht weer dat zij tijdelijk hadden verloren. Voor vele Nederlandse radicalen scheen de ludieke aanpak geen toekomst meer te hebben. [...] Hoe meer de hoop op

een radicale 'culturele revolutie' vervaagde, hoe meer de kritiek van de intellectueel Herbert Marcuse op de 'repressieve tolerantie' gerechtvaardigd scheen – 'het systeem' zou oppervlakkige veranderingen toestaan om zodoende de oude machtsstructuren in stand te kunnen houden' (1997: 145).

Het grenzeloze optimisme van de jongeren werd ernstig gefrustreerd. De jongeren hadden veel te weinig rekening gehouden met de grenzen van hun mogelijkheden en moesten wel teleurgesteld raken (vgl. Martin 1981: 35). Na de revolutie kwam het pragmatisme, wat voor velen gelijk stond aan individualisme. Een kleine groep zocht zijn heil elders. Zij maakten kennis met organisaties die wel een visie op lange termijn koesterden, de maoïstische bewegingen bijvoorbeeld, die een duidelijke en herkenbare kritiek op 'zachte' vormen van actie hadden. Tegenover de spotzucht zette het maoïsme de discipline.

Een KEN-lid uit Rotterdam herinnert zich die overgang:

'Tijdens mijn kaboutertijd en ludieke, maar softe acties in de Oranjevrijstaat ging ik mij afvragen wat er nu eigenlijk concreet bereikt werd, en dat was nu juist de kritiek van een oude schoolvriend die lid van de MLJ [de marxistisch-leninistische jongerenorganisatie van de KEN] was geworden.'

Een vroeger lid van de Rode Jeugd uit Den Haag bevestigt dit beeld:

'En wat mij enorm ergerde was wat die Amerikanen in vredesnaam in Vietnam te zoeken hadden. Eerst zoek je een mogelijkheid om die irritaties kwijt te raken bij de jongerenbeweging van de PSP in Den Haag, de PSJW. Maar die had toen al ideeën ontwikkeld die ik helemaal niet zag zitten. Die PSJW vond het nodig om steeds maar ludiek te doen. Naar de Amerikaanse ambassade, aktie voeren, desnoods even met de ambassadeur praten. Dat had helemaal geen zin, vond ik. De stap van de PSP naar de Rode Jeugd was dus niet zo groot' (Ottens e.a. 1985: 4).

Centraal bleef staan de radicale hervorming van de verhoudingen op wereldniveau. Ter illustratie kan de herinnering dienen van een voormalige SP-er, lid geworden op relatief late (27-jarige) leeftijd in Den Haag:

'Ik woonde toen in een buitenwijk van Den Haag. Daar colporteerde Rob J. op een gegeven moment. Toen hij bij mij aanbelde raakten we aan de praat. Eigenlijk was het meteen duidelijk dat hij beet had. Daarom probeerde hij een vervolgspraak te maken met Jan S. Dat gebeurde. Jan wist enthousiasme te wekken. Hij merkte dat ik begaan was met de Derde Wereld en hield me voor: "Als je wat aan de Derde Wereldproblematiek wilt veranderen, dan moet hier iets veranderen. Ons eigen systeem moet veranderen, anders zal er niets gebeuren." Dat vond ik een aantrekkelijke logica.'

Het lidmaatschap van een maoïstische organisatie werd ervaren als een logische stap. Feitelijk was de stap van activiteiten in losse provoverbanden of pacifistische jongerenorganisaties naar het sektarische maoïsme groot. Het allesomvattende karakter van het lidmaatschap belemmerde velen zich aan te sluiten. Deze mensen zouden slechts in de marge een rol spelen, in de studentenorganisaties bijvoorbeeld. De mensen die wel lid werden hadden een sterke affiniteit met de maoïsten, niet alleen in de ideologische maar ook in de persoonlijke sfeer. Het gemeenschapsleven waarin men zich voegde was hecht. Vriendschappelijke en liefdesrelaties vonden over het algemeen plaats binnen de sociale groep.

De verbondenheid van ideologie en sociale gemeenschap bij de maoïsten is meer dan eens vergeleken met de situatie ten tijde van de verzuiling, vooral die onder katholieken. Dat laatste zou te maken kunnen hebben met het feit dat de succesvolle SP vooral werkzaam was in katholieke streken. Of was de SP juist succesvol omdat zij daar actief was? Volgens historicus Jos Palm (2003), vanaf 1974 tien jaar lid geweest van de SP, week het maoïsme in ieder geval niet eens zoveel af van 'het gezellige roomse optimisme': 'als je maar blijft geloven dat het goed komt, komt het ook goed; en: er is maar één waarheid.'

Een voormalige SP'er uit Oss bevestigt dit beeld:

'Hij was toch hét ideaal van de kerk: de man die de Boodschap probeert te brengen aan de ongelovigen. Nou, in de SP vond ik daar veel van terug. Ook daar hadden we rituelen, een hele duidelijke organisatie, een hiërarchische structuur en we waren ook gericht op idealen, al waren die dan aan de materie gekoppeld' (Slager 2001: 98).

En op de cynische toon beschrijft ook Koos van Zomeren deze sfeer:

'Ze beschermden haar leden tegen medeplichtigheid aan de gruwelen van de wereld. En medeplichtig was je al gauw: door passief te zijn, als toeschouwer, ja zelfs als slachtoffer. In de partij kon men als Jezus Christus zelf boete doen voor het leed dat men een ander had aangericht' (Thomassen 1991: 40).

Het maoïsme en de onttovering van de wereld

Willen we het bestaan van de maoïstische bewegingen in Nederland begrijpen dan kunnen we het niet alléén doen met de culturele context van de jaren zestig. Zeker, de maoïsten hadden hun wortels in deze cultuur, en de emotionele afkeer van de gezapige houding van de gevestigde orde was een gevoel dat hen met vele tijdgenoten verbond. Maar het maoïsme werd pas populair onder de jongeren toen de jaren zestig, met haar ludieke strijd tegen de benepenheid, voorbij waren gegaan. Toen het vurige optimisme van de jaren zestig dimde,

stonden vele jongeren voor de keuze hun hooggestemde idealen te verlaten of ze te blijven koesteren, bijvoorbeeld in de geborgenheid van de maoïstische strijd. En daarmee was het maoïsme niet alleen maar een extreem in een spectrum van links activisme, maar ook een reageren op het falen van het ongeorganiseerde streven naar vrijheid en 'progressiviteit'. Eenmaal in een maoïstische beweging zorgde de groep voor de continuïteit van het lidmaatschap. Omwille van het ideaal werd elke vorm van persoonlijke vrijheid, zowel geestelijk als lichamelijk, als egoïstisch aan de kant geschoven. De sterke persoonlijke banden en de ideologische rechtlijnigheid vormden voor de maoïsten een compensatie. Binnen de maoïstische beweging werden jongeren verbonden voor wie de ontzuiling als dé culturele ontwikkeling van de jaren zestig gevoelsmatig leemtes achterliet op het gebied van zinging en sociale achtervang. Anderen kwamen in die tijd in contact met de CPN, waarvoor hetzelfde mechanisme lijkt te hebben gegolden.

Door de maoïstische bewegingen in Nederland als sekten te benaderen begrijpen we deze verschillende elementen. Net als religieuze sekten kenmerkte het maoïsme zich door een gulzigheid, die bewaakt werd door een sterke groepsdynamiek, én het crisisgevoel dat mensen bereid maakte zich aan te sluiten.

Juist vanwege dergelijke overeenkomsten tussen godsdienstige en seculiere sekten is het vreemd dat de studie van sektarisme voor een groot deel binnen religieus perspectief plaatsvindt. Wellicht dat in de veronderstellingen van sociologen het verschijnsel sektarisme behoort tot de stervende wereld van religies. In dit proces van secularisatie en een 'onttovering van de wereld', zoals Weber het proces noemde, waarbij mythes zouden plaatsmaken voor een rationele benadering van de werkelijkheid, is voor sekten dan geen plaats meer.

Maar de hier geschetste geschiedenis is een voorbeeld van de manier waarop secularisatie niet alleen een onttovering van de wereld betekent, maar soms ook een hertovering. Terwijl de betekenis van de traditionele religies in de westerse wereld afneemt verdwijnen levensbeschouwelijke zoektochten niet, maar zij veranderen vooral. Volgens godsdienstsocioloog Meerten ter Borg leidt dit proces tot een 'wildgroei van religies' (2004). En in die wildgroei van religies – zo u wil: wildgroei van levensbeschouwelijke oriëntaties – is voor sekten nog steeds een plaats.

Noten

¹ Het onderzoek waarop dit artikel rust vond plaats in 2004 in het kader van mijn doctoraalscriptie *Mao in de polder. Een historisch-sociologische benadering van het Nederlandse maoïsme 1964-1978* (2005) onder begeleiding van James Kennedy en is op internet te raadplegen. Ik ben dank verschuldigd aan Peter van Rooden, Hijme Stoffels en Gerrit Voerman voor hun commentaar op eerdere versies van dit stuk en Dagmare Houniet voor de vertaling van de samenvatting in het Engels.

² Een uitgebreid overzicht van de schattingen met bronvermelding is te vinden in genoemde doctoraalscriptie. Bij de verschillende schattingen was vaak onduidelijk of het alleen ging om kaderleden van de maoïstische organisaties, of ook kandidaatleden en leden van jongeren- en studentenorganisaties. Voor een weergave van de grote groei van 1970 tot 1975 volstaat de grafiek. De leden van de SP zijn bij alle schattingen meegenomen, hoewel het feit of de SP na 1975 nog maoïstisch genoemd kan worden betwijfeld mag worden.

Literatuur

- Arian M., en G. van der Wal (1985) Koos van Zomeren en het Hollands maoïsme. *De Groene Amsterdammer* (3 april), 16-17.
- Borg, M.B. ter (2004) Some ideas on wild religion. *Implicit Religion* 7 (2), 108-119.
- Bouwman, R. (2004) Van bloedrood tot groenlinks. *HP De Tijd* (9 januari), 45-50.
- Broek, I. van den (2002) *Heimwee naar de politiek. De herinnering aan het kabinet-Den Uyl*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Coser, L.A. (1978) *Gulzige instituties: Patronen van absolute toewijding* (vertaling van *Greedy Institutions: Patterns of undivided commitment* 1974). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Dekker, G. en H.C. Stoffels (2001) *Godsdienst en samenleving: Een introductie in de godsdienstsociologie* (vijfde herziene druk). Kampen: Kok.
- Dekkers, F., en D. Dijksman (1988) *'n Hollandse stadsguerilla: Terugblik op de Rode Jeugd*. Amsterdam: Balans.
- Hoekstra, F. (2004) *In dienst van de BVD: Spionage en contraspionage in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- Kennedy, J.C. (1997) *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (tweede druk). Amsterdam: Boom.
- Klendermans, B.P.G. (1997) *The social psychology of protest*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Lans, J. van der (1981) *Volgelingen van een goeroe. Hedendaagse religieuze bewegingen in Nederland*. Baarn: Ambo.
- Lenin (1970) *Wat te doen? Brandende kwesties van onze beweging*. Amsterdam: Pegasus.
- Lofland, J. (1966) *Doomsday cult: A study of conversion, proselyzation, and maintenance of faith*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Martin, B. (1981) *A sociology of contemporary cultural change*. Oxford: Basil Blackwell.
- McGuire, M.B. (1992) *Religion. The social context*. Belmont: Wadsworth.
- Meeus, T. (1999) Kameraden onder elkaar. *NRC Handelsblad* 22 februari 1999.
- Ottens, L., P.H. Scheltens, R. Siebelink (1985) De Rode Jeugd tien jaar na dato. *De Groene Amsterdammer* 13 februari 1985, 4-6.
- Palm, J. (2003) Waarom katholieken SP'ers werden. *Roodkoper* 8 (3), 26-28.
- Ree, E. van (1991) De muis die brulde. In: A. Koper, C. Vecht en M. van Weezel (red.), *Alles moest anders: Het onvervuld verlangen van een linkse generatie*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 37-47.
- Righart, H. (1995) *De eindeloze jaren zestig: Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Slager, K. (2001) *Het geheim van Oss: Een geschiedenis van de SP*. Amsterdam: Atlas.
- Thomassen, T. (1991) Het tweekoppige monster: Koos van Zomeren en een politieke vaderbinding. *Bzzlletin* 20 (185), 31-41.
- Toorneman, L. (2000) *De Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland (Marxistisch-Leninistisch) 1970-1985* (doctoraalscriptie geschiedenis Universiteit Utrecht).
- Verbij, A. (2005) *Tien rode jaren: Links radicalisme in Nederland 1970-1980*. Amsterdam: Ambo.

- Voerman, G. (1986) De rode jehova's. *Jaarboek Documentatiecentrum Centrum Nederlandse Politieke Partijen*, 124-150.
- Voerman, G. (2004) Een politieke kameleon: Over het aanpassingsvermogen van de Socialistische Partij in Nederland. *Vlaams marxistisch tijdschrift* 38 (1), 48-58.
- Voerman, G. (2005) Tien jaren die faalden; wie redt de jaren zeventig? *NRC Handelsblad* 8 april 2006.
- Wallis, R. (1975) *Sectarianism: Analysis of religious and non-religious sects*. Londen: Owen.
- Wilson, B.R. (1967) An Analysis of Sect Development. In: B.R. Wilson (red.) *Patterns of sectarianism: Organisation and ideology in social and religious movements* (eerste druk) Londen: Heinemann, 22-45.
- Zomeren, K. van (1988) *Een jaar in scherven*. Amsterdam: Arbeiderspers.